

УДК 1(091)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/9-5/15>

Ганна ЛЕБЕДЄВА, асп.

ORCID ID: 0000-0003-2664-1132

e-mail: liebiedievahanna@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОНЯТТЯ ПРИРОДИ В РОБОТАХ АМЕРИКАНСЬКОГО ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІСТА ГЕНРІ ДЕВІДА ТОРО

Вступ. Стаття розкриває розуміння поняття природи в роботах американського філософа-трансценденталіста Генрі Девіда Торо. Філософ, поет, есеїст, дослідник природи й політичний активіст, разом із Ральфом Волдо Емерсоном, своїм другом і наставником, вважається одним із засновників руху американського трансценденталізму – потужної течії американської філософії XIX ст. Характерні ознаки руху – фокусування на проблемі людського самопізнання, повернення людини до власної сутності, житті в гармонії із природою, а також критика сучасного суспільства й активний аболіціонізм.

Методи. Застосовуються як загально наукові, так і такі спеціальні методи, як історико-філософської реконструкції, який уможливив відтворення ідей американського мислителя, герменевтичний метод – для пояснення окремих положень філософа. А також літературно-критичний, для можливості використання різноманітних першоджерел, та систематичний метод – для виявлення систематизованої структури у філософській творчості Г. Д. Торо.

Результати. Однією з головних рис філософії трансценденталізму є особливий інтерес до рефлексії щодо природи й особливий до неї підхід. Приміром, поняття природи наявне в більшості робіт філософа і є центральною тематикою його філософських пошуків. Природа в його роботах постає в різних контекстах, набуває різних значень і досліджується ним на різних засадах: і в контексті природничому, і в контексті поетичної творчості, у філософських пошуках, у його баченні людини, в аргументації власної політичної позиції тощо. Проте різні значення, що їх вкладає Г. Д. Торо в поняття природи, не суперечать одне одному, а, навпаки, доповнюють відтінки його розуміння природи.

Висновки. Пропонується розглянути використання поняття природи Г. Д. Торо в таких аспектах:

1. Природа і наука. Особливості природи як об'єкта наукового пізнання.
2. Природа і культура. Співвідношення природи й культури через співвідношення дикої і суспільної.
3. Природа і людина. Від натуралізму до гуманізму. Природа як внутрішня сутність людини та усамітнення із природою як повернення до цієї сутності.

Ключові слова: історія філософії, поняття природи, Генрі Девід Торо, трансценденталізм, натурфілософія, американська філософія, філософія XIX ст.

Вступ

Генрі Девід Торо (*Henry David Thoreau, 1817–1862*) народився 1817 р. у Конкорді, Массачусетс (*Concord, Massachusetts*). У цьому місті він проведе і завершить свій життєвий шлях. Природа Конкорда – це і місця його дитинства, і головний герой його творів. Зокрема, про Волденський ставок (*Walden Pond*) у Конкорді дізнається весь світ завдяки найвідомішому твору письменника – "Волден" (*"Walden", 1854*). Епоха, в яку жив Г. Д. Торо, яскраво описана Дж. С. Фінлі (*James S. Finley*) у роботі "Торо в контексті" (*"Thoreau in the context", 2017*). Автор пише про те, що епоха життя Г. Д. Торо починалась як сповнена надій на стабільність, де панував розвиток і прогрес. На час його народження країна стрімко відновлювалась після війни, то був період довготривалого миру, так звана "ера добрих часів". Його зрілість пройде в турбулентні часи протистояння Півночі та Півдня, яке в останні десятиліття життя філософа перетвориться на громадянську війну (Finley, 2017).

Детальну біографію Г. Д. Торо подав В. Гардінг (*Walter Harding, 1917–1996*) у роботі "Дні Девіда Торо" (*"The days of Henry Thoreau", 1982*) (Harding, 1982), де велику увагу приділено і родині поета, і характеру стосунків у ній. Відомо, що Г. Д. Торо був близьким зі своєю сім'єю, особливо із братом Джоном (*John Jr. Thoreau, 1814–1842*). Батько був підприємцем, час від часу успішним, за часів дитинства Г. Д. Торо родина була незаможною і переживала фінансові труднощі. У майбутньому Г. Д. Торо буде деякий час працювати на фабриці олівців, яка належала батьку. 1837 р. майбутній філософ закінчив Гарвардський університет (*Harvard University*) і почав писати "Журнал". Над цим твором він працював аж до 1862-го року (рік його смерті). Деякий час після закінчення університету Г. Д. Торо викладав у місцевій школі в Конкорді. Через рік, зі своїм братом Джоном, відкрив приватну школу, а також почав читати перші лекції.

Смерть брата у 1842 р. справила на Г. Д. Торо глибоке враження. Один із знакових моментів життя поета було знайомство з Ральфом Волдо Емерсоном (*Ralph Waldo Emerson, 1803–1882*). На той період Г. Д. Торо вже прочитав його есеї "Природа" (*"Nature", 1831*). Р. В. Емерсон значно вплинув на філософську позицію Г. Д. Торо, у майбутньому він став його другом і колегою. Разом вони працювали, публікувались у журналі "The Dial" та стояли біля витоків філософії американського трансценденталізму. Навіть експеримент життя у лісі, що його здійснив Г. Д. Торо і описав у праці "Волден" був проведений на землі, що належала Р. В. Емерсону.

За життя Г. Д. Торо були опубліковані тільки дві його книги: "Тиждень на річках Конкорд і Мерримак" (*"A week on the Concord and Merrimack Rivers", 1849*) та "Волден" (*"Walden", 1854*). Проте після смерті вийшло друком більшість його есеїв, лекцій і промов, серед яких "Рабство у Массачусетсі" (*"Slavery in Massachusetts", 1854*), "Мольба за капітана Джона Брауна" (*"A Plea for Captain John Brown", 1859*), "Прогулянка" (*"Walking", 1862*), "Осінні відтінки" (*"Autumnal Tints", 1862*), "Дикі яблука: історія яблуні" (*"Wild Apples: The History of the Apple Tree", 1862*), "Листопад" (*"The Fall of the Leaf", 1863*), "Ніч і місячне сяйво" (*"Night and Moonlight", 1863*), "Журнал" (*"Journal", 1906*) та ін. Найбільш знаковим виданням письменника вважається Thoreau, (1906), у 20-ти томах.

Методи

В дослідженні використовуються загальнонаукові та спеціалізовані підходи, зокрема історико-філософська реконструкція, що дозволяє відтворити ідеї американського мислителя, герменевтичний метод для розкриття окремих аспектів філософських концепцій, літературно-критичний для аналізу різноманітних первинних джерел, та систематичний підхід для виявлення структурованої природи філософської творчості Г. Д. Торо.

Джерела. Творчість Г. Д. Торо становить великий інтерес серед дослідників, перших із яких був, як зазначалося вище, філософ Ральф Волдо Емерсон. Після смерті Г. Д. Торо написав біографічний скетч до видань його робіт (Thoreau, 1863). Серед історико-філософських розвідок Г. Д. Торо згадуються Джоел Майерсон (*Joel Myerson, 1945–2021*), Волтер Гардінг (*Walter Harding, 1917–1996*), Річард Дж. Шнейдер (*Richard J. Schneider, 1917–1996*), Едель Леон (*Edel Leon, 1907–1997*), Оттерберг Генрік (*Otterberg Henrik, 1968*), Річард Руланд (*Richard Ruland, 1932*), Джон Олдріч Крісті (*John Aldrich Christie, 1920–1987*) Джейн Беннетт (*Jane Bennett*) та багато інших. Також велика увага приділяється Г. Д. Торо в роботах, які мали на меті простежити історію екологічної етики. Це такі, як Неш Родерік (*Nash Roderick*) "Права природи" (*"The rights of nature", 1989*), Кафаро Філіп (*Cafaro Philip*) "Цінувати дику природу" (*"Valuing wild nature", 2017*), Лоуренс Бюел (*Lawrence Buell*) "Екологічна уява: Торо, писання про природу та формування американської культури" (*"The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture", 1996*) тощо.

Твори Г. Д. Торо у своїй більшості містять або описи природи, або теоретичні рефлексії щодо неї. Природа в цілому є центральною тематикою його робіт. Особливий статус поняття природи у письменника виявляє себе навіть на граматичному рівні. По-перше, природа є єдиним словом, що не є власним ім'ям, проте завжди пишеться ним з великої літери. А також попри те, що в англійській мові немає граматичного роду іменників, в працях Торо про природу використовується займенник вона (she), у той час як із граматичної позиції це є помилка і мав би застосовуватись займенник воно (it). Уживання жіночого роду для звернення до природи і тільки до неї є прийомом персоніфікації природи, підкреслення інтимного стосунку до неї через надання їй людських властивостей, розкриття природи як активного суб'єкта, з яким взаємодіє людина і який, своєю чергою, взаємодіє з людиною. У роботі "Прогулянка" Г. Д. Торо прямо визначає природу як особистість: "Природа – це персона (особистість) настільки неосягнена і настільки універсальна, що ми ніколи не бачили її характеристик" (Thoreau, 1863, р. 207). Тобто, природа постає особистістю неосягненою, але в той самий час вона є предметом найбільшого інтересу для пізнання, вивчення, дослідження для філософа. Його спосіб пізнання природи має свої особливості порівняно з природничо-науковим підходом.

1. Природа і наука. Особливості природи як об'єкта наукового пізнання.

Для Г. Д. Торо природа не є звичайним предметом вивчення, тому не може бути дослідженою суто з точки зору наукового підходу, хоча він і не виключає того, що природа являє собою головний інтерес наукової розвідки. Для філософа характерний специфічний підхід до розуміння природи, який передбачав би врахування ще й чуттєвого, емоційного впливу на людину, що був завжди наявний та яскраво виражений у міфологічній свідомості. Для Г. Д. Торо людина не є протиставленою природі. Навпаки, філософом розглядається взаємовплив природи та людини (у не викривленому суспільством стані людина постає частиною природи). "Природа є містичною і міфологічною завжди, і працює з ліцензією та екстравагантністю генія, вона має такий самий вишуканий і квітчастий стиль, як мистецтво" (Thoreau, 1863, р. 65).

Саме тому у філософа наявна критика суто наукового пізнання природи. На його думку, воно не є хибним, проте не дає можливості для повного розкриття того, що дійсно є природою. Для Торо той емоційний вплив, який

природа здійснює на емоційний та інтелектуальний стан людини, є невід'ємною частиною сутності природи. Тому для того, щоб пізнати природу, не слід відкидати того, що становить сутність цього феномена. Отже, він пропонує власний синкретичний метод пізнання природи через особливе спостереження, що відрізняється від наукового: воно не відкидає наукових методів, проте доповнює їх. Тогочасна природничо наука, у першу чергу, ґрунтувалася на описі та спостереженні. Приміром, Г. Д. Торо часто згадує з великою повагою Карла Ліннея (*Carl Linnaeus, 1707–1778*), який прославився описом і систематизацією рослин. Більше того, Г. Д. Торо сам звертався до спроби опису рослинного світу; майже в кожній його роботі наявний детальний опис природи, є і роботи, що присвячені саме опису рослин. Наприклад, "Осінні відтінки" (*"Autumnal Tints", 1862*) повністю присвячено опису змін у кольорі та якості дерев, у хронологічному порядку жовтіння, червоніння або стиглості під час осіннього періоду. Праця містить важливу ботанічну інформацію щодо конкретної території, конкретних дерев й особливості їхніх змін у визначений період, що наближає її до природничо-наукової. Проте і ця робота унаочнює специфіку підходу Г. Д. Торо до подібного опису, що є радикально відмінним за стилем і підходом від погляду того самого К. Ліннея, бо містить також і особисті враження, поетичні метафори Г. Д. Торо. Можна сказати, що Г. Д. Торо – більш поетичний у своєму описі природи на відміну від суто наукового, проте твір не є і суто художнім також. Важливе те, що природничо-науковий опис у нього поєднується із поетичним, з метою вираження повного пізнання природи, що містило б як опис природи як факту, так і відтворення людського досвіду природи. Зокрема, "Осінні відтінки" змальовують суто ботанічні особливості: "До двадцять п'ятого вересня червоний клен, у більшості своїй, починає бути стиглим" (Thoreau, 1863, р. 227). Проте описують і особливості нашої емоційного сприйняття осінніх дерев: "Ми любимо бачити будь-яку червоність у рослинності помірного кліматичного поясу. Це (червоний) колір кольорів. Так рослина звертається до нашої крові" (Thoreau, 1863, р. 221). Особливість підходу Г. Д. Торо не можна спрощувати до звичайного поєднання ботаніки та поезії: то є цілісний, синкретичний підхід, який не належить певній галузі знання, але належить знанню як такому, що зближує його з філософським осмисленням. В його роботах наявне і наукове спостереження, і історико-культурологічне дослідження, і особистісна рефлексія над предметом. Саме такий цілісний погляд на природу і робить його творчість філософською. Яскравим прикладом цього можна назвати роботу 1862-го р. "Дикі яблука" (*"Wild Apples: The History of the Apple Tree", 1862*), у якій поет розвідку від власного спостереження стосовно важливості яблука як культурного образу або як давнього символу кризь всю історію людства. "Це помітно, наскільки близько історія яблуні пов'язана з історією людства" (Thoreau, 1863, р. 266). Для підтвердження своєї думки Г. Д. Торо констатує те, що деякі народи ототожнювали яблуко з фруктом або навіть із плодом узагалі. Наприклад, ми звикли до історії про Єву, яка їсть яблуко пізнання добра і зла, хоча в Біблії ніде не йдеться, що це саме яблуня (Thoreau, 1863).

У цьому незвичайному творі Г. Д. Торо вдається до опису яблуні не тільки в Біблії, але й у скандинавській міфології, давньогрецькій культурі. У той самий час звертається він і до природничих спостережень яблуневого дерева. Виходить жанровий мікс наукової роботи, що тягнє до чогось на зразок міждисциплінарного підходу.

Яблуня також досліджується і в її символічному значенні в культурі. Приміром, Г. Д. Торо згадує, що яблуня служила різдвяним деревом для багатьох культур, а також зазначає про символізм яблуні як світового дерева. На думку вченого, усі ці аспекти є важливими для розуміння того, чим є яблуня не тільки в природі, але і в культурі. Окремо описує він ботанічні деталі того, як зростають дикі яблуні. Це спроба поєднати природничо-науковий підхід з культурно-історичним, а також із власними почуттями сприйняття природи. І природа тут сприймається не тільки як об'єкт наукового дослідження, але й на міфологічно-синкретичному, естетичному та емоційному рівнях, де все взаємопов'язано, природа персоналізована і людина є її невід'ємною частиною. У праці Г. Д. Торо йдеться не тільки про досвід сприйняття природи, але і про природу як суб'єкта сприйняття. "Вони (яблука) будуть мати деякі червоні плями, що нагадують про ранки та вечори, свідками яких вони були. Матимуть деякі чорні та темні точки на пам'ять про хмари і туманні м'які дні, які вони пережили, а також зелень полів у свіжій зелені яблук як обличчя природи загалом" (Thoreau, 1863, p. 296).

Своє специфічне змальовування природи через опис своїх почуттів щодо неї створює особливий, непередаваний стосунок до пізнання. Зокрема, у роботі "Ніч та місячне сяйво" Г. Д. Торо настільки зачарований красою зоряного неба, що він частково виправдовує астрологію: "Не дивно, що існували астрологи, які вірили, що зачаття пов'язувало людину з конкретною зіркою" (Thoreau, 1863, p. 314). Але важливо, що тут він має на увазі астрологію, що випливає із захвату від зірок, як натхнення до поетичної творчості, як намагання осягнути зоряне небо у невід'ємності від тих почуттів, що зоряне небо викликає в людини. Астрологія тут є і виявом магічної свідомості, і пробліском поетичного сприйняття, але фраза "не дивно..." означає, що для Г. Д. Торо астрологія не має сенсу у науковому дискурсі, проте свідчить про його розуміння, на яких засадах людство взагалі вигадало цю науку. Як і в будь-якій міфології, як і в мистецтві, так для Г. Д. Торо особисто ніч постає особливим моментом. Через детальний опис власного досвіду нічних прогулянок він виявляє, що саме має такий сильний емоційний вплив на людину. "Всі білі об'єкти є більш помітними, ніж удень. Далека вершина виглядає фосфоресцентним простором на схилі пагорба. Ліси важкі й темні. Природа дрімає" (Thoreau, 1863, p. 312). Досвід спостереження нічної природи дає людині можливість відчути її зворотний, незвичний бік. Це змінює ставлення до пізнання природи. Для ілюстрації пізнання Г. Д. Торо використовує відому метафору світла як знання "Світло (вночі) є більш пропорційним до нашого знання, ніж вдень" (Thoreau, 1863, p. 318). Тобто денне світло створює ілюзію пізнаваності природи, ілюзію простоти її осягнення, нічне ж світло, навпроти, відображає реальну спроможність і справжній ступінь пізнання природи. Г. Д. Торо вважав за необхідне враховувати наявність лімітів пізнаного в науці, вбачав правильним визнавати своє незнання. Незнання та прийняття свого незнання для Г. Д. Торо є виявом розуму, чесності, у той час як надія й бажання спростити все заради ілюзії наукового триумфу є виявом дурості. "Людська неосвіченість іноді не тільки корисна, але й прекрасна... З якою людиною краще мати справу: з тою, яка нічого не знає про предмет, чи, як це нечасто буває, яка знає, що нічого не знає, або з тією, яка знає щось, але думає, що знає все?" (Thoreau, 1863, p. 20).

Отже, для Г. Д. Торо природа є центральною темою і наукових спостережень, і поетичного натхнення, і

філософських роздумів. Його підхід до вивчення природи – відповідно синкретичний, який містить як методи тогочасної природничої науки, так і емоційне сприйняття та філософську рефлексію. Як про це влучно зазначив Волтер Гардінг (*Walter Harding, 1917–1996*), цей специфічний підхід і дозволяє схарактеризувати Г. Д. Торо як трансценденталіста: "Якщо ми використовуємо популярне визначення Трансценденталіста як такого, який уважає, що можна і треба йти далі Лока в поглядах на те, що всі знання набуваються через чуття, що для того, щоб набути вищого знання, необхідно трансцендентувати чуття. Ми можемо безсумнівно класифікувати Торо як трансценденталіста" (Harding, 1959, p. 134).

2. Природа і культура. Співвідношення природи й культури через співзв'язок дикого і суспільного

Важливою особливістю розуміння природи Г. Д. Торо було зняття протилежності природи й культури. Людина в нього постає частиною природи, природа постає сутністю людини, у найвищій виявах людської культури, особливо в мистецтві, природа є рушійною силою. Однак, як тоді пояснити протиставлення природи суспільству в Г. Д. Торо? Як пояснити його заклик до захисту дикої природи для наступних поколінь? Саме в його розумінні поняття "дикого" (*the wild*) і розкривається погляд філософа на співвідношення людини і культури.

Залишилися цікаві свідчення, що ілюструють, наскільки сам Г. Д. Торо, через свої особисті риси, асоціювався із поняттям "дикого", із дикою природою. Зокрема, відомо про інтелектуальний вплив Г. Д. Торо не тільки на наступні покоління філософів та сучасних йому мислителів, але і на місцевих дітей Конкорду. Діти ділились з ним своїми знахідками видів диких птахів і квітів. Коли американський філософ помер, школи Конкорду закрили, щоб діти могли супроводжувати поховальну процесію і принести на могилу Г. Д. Торо саме дикі квіти (Harding, 1959).

Поняття "дикого" для Г. Д. Торо несе і прямиий, і символічний зміст у відношенні до природи. Філософ говорить про дике як:

- 1) протилежність культурному;
- 2) внутрішню силу, що затьмарена штучним життям, проте є всередині кожної живої істоти;
- 3) цінність, що має бути збереженою для наступних поколінь.

Ці семантичні аспекти поняття дикого він розкриває через особистісний досвід дикого, а саме як досвід споглядання дикої природи, так і досвід спостереження дикого, тобто не нав'язаного суспільними обмеженнями в людині. Важливим для Г. Д. Торо є можливість вночі пережити досвід "дикого", що є одним із визначальних понять для розуміння природи самим філософом. Поняття "дикого" зустрічається в більшості робіт Г. Д. Торо і постає сутністю природи, тією частиною природи, що якраз і може протистояти культурі (хоча культура самій природі не протистоїть).

Щодо нічного перетворення природи, Г. Д. Торо зауважує, що вночі "міська вулиця є так само дикою, як ліс... Природа є інструктованим і... вчителем, що не розповсюджує гадок, і нікого не вихваляє, вона не радикальна і не консервативна. Бо місячне сяйво, наприклад, таке цивілізоване і в той самий час таке дике!" (Thoreau, 1863, p. 318).

Місячне сяйво для поета являє нові види поглядів і пізнання, які Романтизм привніс в Америку (Finley, 2007, p. 93). Образ дикого теж відносить нас до традиції романтизму, де дике оспівується в поетичній традиції.

Через поняття дикості в Г. Д. Торо зустрічається і своєрідна етика відповідальності перед наступними поколіннями. Приміром, у творі "Дикі яблука" Торо порівнює яблуню культурну і яблуню дику, зважаючи і на різницю в тому, як вони смакують, і на особливості стовбурів, гілок, розміру плодів, тощо. Але звертається він і до різниці у власних почуттях перед дикою й культурною яблунею: "Мені страшно, що той, хто ходитиме цими полями одне століття пізніше, не буде знати задоволення, що його отримувеш, коли зриваєш дикі яблука. Ах, бідна людина, так багато задоволь, що вона їх не буде знати" (Thoreau, 1863, p. 30). Отже, учений переймається захистом і збереженням дикої природи не заради просто дикої природи як такої, а заради можливості продовження людського досвіду сприйняття дикої природи, заради наступних поколінь, яким Г. Д. Торо бажає мати можливість відчувати хоча б те, що мав можливість відчувати він.

Через поняття дикого філософ висловлює свої погляди на збереження природи, що випередили свій час. Адаже саме дика природа для нього є тією, яка найбільш вірогідно може зникнути, і, у той самий час, яка найбільш важлива для збереження, ще й тому, що дає унікальний досвід розуміння світу. Дослідник звертає увагу на те, що зі знищенням дикої природи зникне і цивілізація як така, ба більше, у світі взаємопов'язане все, і дика природа, і дикі тварини, і ландшафт, і цивілізація, і неможливо зруйнувати одне, але зберегти інше, має бути комплексне збереження навколишнього середовища: "Для збереження диких тварин необхідно насаджувати ліса, щоб вони могли жити у своєму середовищі. Так само і з людиною. Цивілізовані нації, Греція, Рим, Англія, були сталими завдяки наявним лісам. Вони проіснували настільки довго, наскільки вистачило землі, перш ніж вона виснажилася" (Thoreau, 1863, p. 191). Подібний системний погляд є своєрідним філософською превізією майбутнього поняття екосистеми, яке передбачає взаємозв'язок елементів природи, що не можуть бути збереженими окремо один від одного. Але збереження дикої природи пов'язано в нього ще й з цікавим поняттям "природних прав", що ним володіють тварини. Щодо тварин, на думку філософа, вони мають природне право бути дикими, свійські тварини – право на вільне життя, що далеко випередило свій час в екологічному дискурсі. "Мені подобається навіть дивитись на домашніх тварин, що повертаються до своїх природних прав, мені подобається спостерігати підтвердження того, що вони, очевидно ще не втратили свої оригінальні дикі звички" (Thoreau, 1863, p. 197).

Але при цьому протиставлення природи і культури відсутнє, адже і людина, і свійські тварини, і культурні рослини, так само, як і дикі, є частинами природи. "Природа має місце і для диких рослин і для капусти" (Thoreau, 1863, p. 196). Так само як і у тваринах, у людині також живе зерно дикого інстинкту. Для Г. Д. Торо наші імена є культурними елементами, так би мовити одягом, а не відображенням нашої сутності. "Ми маємо дикого варвара всередині нас і дике ім'я іноді десь записано вглибині нас. Я бачу свого сусіда який носить розповсюджене ім'я Вільям чи Едвін, і він утрачає це ім'я так само, як знімають жакет. Воно не стосується його, коли він спить чи у гніві, сполоханий пристрасстю чи натхненням" (Thoreau, 1863, p. 200–201). Тобто дикість є виявом природного в людині, що пов'язано не з відсутністю культури, але зі справжньою природною людською поведінкою, що є питомою, не штучно імітованою, не культурно насадженою. Проте і це "дикі" у людині не протистоїть культурі. Навпроти, для Г. Д. Торо воно є своєрідною базою кращих, цінніших, вражаючих культурних здобутків.

"У літературі це і є те "дикі", що нас приваблює... Дійсно гарна книжка, це дещо настільки природне як непередбачуване, як неприпустимо правдиве й досконале, як дика квітка, яка розкрилася у преріях заходу або в джунглях сходу" (Thoreau, 1863, p. 193).

На прикладі літератури ми можемо побачити, що мистецтво як особливий вид діяльності людини, хоча і не є необхідним для виживання і не ключовий фактор прогресу, однак займає суттєве місце в житті людини саме через те, що є природно необхідним їй. Отже, для Г. Д. Торо природа не протистоїть культурі, адже людина є частиною природи, і людська культурна діяльність не суперечить природі. Навпроти, культура і мистецтво у своїх найяскравіших виявах, мають настільки вагомий вплив на людину саме через наявність у них справжньої, природної, дикої частки. Поняття "дикі" постає внутрішньою силою природи, що наявна і в навколишньому середовищі, і у свійських тваринах, і глибоко у природі людини.

3. Природа і людина. Від натуралізму до гуманізму

На думку Г. Д. Торо, людина не протиставляється природі, бо навіть у контексті природничих наук науковець є законною частиною природи, що цю природу спостерігає. Природа є іманентною людині, людина завжди тяжіє до об'єднання із природою, але через нашарування фальшивості суспільного життя людина затьмарює своє гостре відчуття правди і справедливості, замінює це відчуття здоровим глуздом для того, щоб бути в суспільстві. Це, у свою чергу, переконує нас у тому, що "суспільно прийнятне" якраз і є тим, що протистоїть природі. Тому і для пізнання природи, і для пізнання себе справжнього слід усамітнюватись із природою і відокремлюватись від суспільства.

Головним способом пізнання природи є пізнання практичне, таке, що дозволяє нам зрозуміти природу через досвід. Такі досвідні практики були постійною діяльністю Г. Д. Торо. Він зазначав про те, що не може прожити і дня без тривалого усамітнення із природою. Для нього усамітнення є такою діяльністю, що дозволяє людині знову віднайти свою втрачену сутність у суспільстві. Усамітнення дає можливість визволити нашу внутрішню природну думку, що не залежить від здорового глузду, з яким ми звикли погоджуватись щоб бути прийнятним у суспільстві. Це і є спосіб віднайдена справжнього себе, а також шлях незалежного мислителя. Усамітнення є універсальним засобом створення нового, неупередженого погляду щодо моральних цінностей. Ця позиція заснована на внутрішній моральній інтуїції та пробуджує правду, а також може сприяти перегляду загальноприйнятих норм і законів та стати рушієм позитивних змін.

Якраз прагнення до змін у суспільстві і стає тематикою пізнього Г. Д. Торо. Поворот до політичної тематики був зумовлений назріванням нової епохи в історії Америки – епохи громадянської війни. Але на інтерес до політики вплинули і особисті фактори. Наприклад, над твором "Опір громадянському уряду" (*"Resistance to Civil Government"*, 1849) (Thoreau, 1996) письменник працює тоді, коли його спокійне життя на самоті із природою зустрілось з реальністю життя в соціумі. Після повернення в рідне місто його було заарештовано за несплату податків і він провів ніч у в'язниці, де познайомився з іншим боком суспільства. У той самий час успішний досвід життя на самоті з природою демонструє те, що без держави взагалі можна прожити, вона не є необхідною, а необхідною є гармонія та справедливість у собі. Він задається питанням про те, якою є краща держава і, водночас, наскільки держава взагалі є необхідною (Thoreau, 1996, XII).

На момент народження Г. Д. Торо більше ніж два століття в Америці існувало рабство. На час його смерті у травні 1862 р. громадянська війна вже рік як тривала, а завершилася вона звільненням чотирьох з половиною мільйонів людей з рабства (Finley, 2017, р. 185). Ці історичні події безумовно вплинули на філософа: він був вихований у родині аболіціоністів, відомо також, що його мати була членом організації, яка допомагала біженцям з Півдня.

У буремні часи змін Г. Д. Торо стає відомим своїми промовами проти рабовласництва та державної несправедливості загалом. Найвідомішими із виступів були такі: "Опір громадянському уряду" або «"Громадянська непокоря" ("*Resistance to Civil Government*" or "*Civil Disobedience*", 1849)», "Рабство в Массачусетсі" ("*Slavery in Massachusetts*", 1854), "Мольба за капітана Джона Брауна" ("*A Plea for Captain John Brown*", 1859).

Саме Г. Д. Торо стає одним серед перших, хто вступився за честь Джона Брауна (*John Brown, 1800–1859*), який був лідером і символом антирабовласницького руху в роки, що передували громадянській війні. У своїй промові "Мольба за капітана Джона Брауна" філософ розглядає активний аболіціонізм як національне завдання. Більше того, він говорить про захист гідності людської природи як про головну характеристику справжнього американця: "Жодна людина в Америці ніколи не виступала так наполегливо й ефективно за гідність людської природи... У цьому сенсі він був найбільшим Американцем з усіх нас" (Thoreau, 1996, р. 147).

Політична думка Г. Д. Торо була тісно пов'язана з його уявленням про природу, вона переплітається зі спостереженнями за природою. Саме в той час, коли 1850-х суспільний діяч починає перейматися такими політичними питаннями, як рабство і американський матеріалізм, його роботи вирізняються послідовним натуралізмом. Останні його есеї були присвячено вивченню природи й політичній філософії. Що більше Г. Д. Торо заглиблюється в дослідження природи, тим більш антиприродним постає для нього тогочасний державний і суспільний лад. Для того, щоб цю антиприродність побачити, треба відокремити себе від суспільства й усамітнитись із природою. Як і завжди, він влучно висловлюється з цього приводу, використовуючи образну мову: "Природа не бере участі в жодних компромісах Міссурі" (Thoreau, 1996, р. 135).

У роботі "Рабство в Массачусетсі" філософ веде мову про те, що угоди й домовленості, які можуть видаватися розумним компромісом задля досягнення злагоди, можуть бути насправді абсурдними. Поступки неприродному способу життя та їх узаконення є поневоленням і паплюженням людської природи. У той самий час природний спосіб життя є єдиним можливим для нього: "Якщо рослина не може жити згідно зі своєю природою, вона помирає; так само людина" (Thoreau, 1996, р. 14).

Аболіціоністські погляди Г. Д. Торо базуються на його розумінні природи: для нього людина не є вилученою із природи, а, тим паче, не є протиставленою їй. Навпроти, людина як частина природи, здобуває органічне та щасливе життя у випадку, коли живе за законами свого природного відчуття справедливості. Людина є не тільки частиною, але й основою природи, тому неприродне поведіння з людиною є неприродним для обох сторін. Але суспільство може йти проти природного почуття справедливості. І природний закон людського буття є важливішим за суспільний, тому повстати проти суспільного порядку, що суперечить природному, є єдиним правильним рішенням: "Ми ходимо до озер, щоб побачити наш спокій, що відображений у них; коли ми не спокійні, ми не йдемо до

них. Хто може бути спокійним у країні, де і правлять, і керують без певного принципу? Спогад про мою країну псує мою прогулянку. Мої думки є вбивством для держави, і мимоволі йдуть на змову проти неї" (Thoreau, 1996, р. 135). Саме під час прогулянок філософу відкривається сама природа, а вона, у свою чергу, відкриває йому суть людини, держави, суспільства.

Результати

Оглядячи поняття природи Г. Д. Торо у співвідношенні з наукою, культурою і людиною дає змогу підсумувати загальну специфіку його розуміння природи:

1. Для Г. Д. Торо природа є особливим предметом дослідження, який потребує особливого вивчення, який містить і погляд на природу з природничо-наукової точки зору, і з позиції емоційного враження, що його природа справляє на людину, і стосовно ролі природи в історії культури. Подібний підхід є унікальним, але, водночас, органічно вписується у філософію трансценденталізму.

2. Погляд мислителя на співвідношення природи і культури розкривається ним через поняття "дикє". "Дикє" розуміється ним як:

а) протилежність культурному;

б) внутрішня сила, що пригнічена суспільним ладом, проте схована в середині кожної живої істоти;

в) неспотворена частина природи, що є цінністю для наступних поколінь.

"Дикє" для філософа постає сутністю самої природи, що виявляє себе як у лісах, так і в людині, в культурі – як сутність натхнення, як ознака справжнього мистецтва.

3. Природа не визначається через протиставлення людині, а розкривається через протиставлення суспільству та загальноприйнятим суспільним цінностям. Природне в людині затьмарюється суспільними цінностями та "здоровим глуздом", що призводить до викривленого, неприродного й аморального способу життя. Проте життя в гармонії із власною природою є життєво необхідним для людини. Шлях до цієї гармонії лежить через відокремлення від суспільства й усамітнення з природою, яке дає можливість ізолювати думки від суспільного тиску і сформуванню чесне, справжнє, невикривлене суспільством, природне мислення.

Дискусія і висновки

Отже, як результат, ми бачимо, що поняття природи Г. Д. Торо народжується завдяки його філософській практиці усамітнення з природою, через яке він і усвідомлює цінність дикої природи, через це усамітнення він і має змогу неупереджено дивитись на суспільний устрій. Відсутність протиставлення людини і природи дозволяє усвідомити не тільки цінність дикої природи, але і цінність людини як її частини. Природність людини уможливорює критичне мислення та справжнє, природне відношення до реальності, яке має передувати дії. Для мислителя природа варта боротьби: чи то захист навколишнього середовища, чи захист вільної природи людини.

Список використаних джерел

- Торо, Г. Д. (2020). *Волден, або Життя в лісах*. Я. Стріха (пер.) Темпора. Bennet, J. (2002). *Thoreau's Nature: Ethics, Politics, and the Wild*. Rowman & Littlefield.
- Buell, L. (1996). *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Harvard University Press.
- Finley, J. S. (2017). *Thoreau in the context*. Cambridge University Press.
- Foerster, N. (1958). *Nature in American Literature*. Russel and Russel.
- Foster, D. R., Thoreau H. D. (1999). *Thoreau's Country: Journey through a Transformed Landscape*. Harvard University Press.
- Goodman, R. (2015). *American Philosophy Before Pragmatism*. Oxford University Press.
- Harding, W. (1959). *A Thoreau Handbook*. New York University Press.
- Harding, W. (1982). *The Days of Henry Thoreau*. Princeton University Press.
- Milder, R. (1995). *Reimagining Thoreau*. Cambridge University Press.

Taylor, B. P. (1994). Henry Thoreau, Nature, And American Democracy. *Journal of Social Philosophy*, 25, 46–64. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.1994.tb00304>.

Thoreau, H. D. (1863). *Excursions*. Ticknor and Fields.

Thoreau: political writings. (1996). Nancy L. Rosenblum (Ed.) Cambridge University Press.

Thoreau, H. D. (1906). *The writings of Henry David Thoreau in twenty volumes*. Houghton Mifflin Co.

References

Bennet, J. (2002). *Thoreau's Nature: Ethics, Politics, and the Wild*. Rowman & Littlefield.

Buell, L. (1996). *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Harvard University Press.

Finley, J. S. (2017). *Thoreau in the context*. Cambridge University Press.

Foerster, N. (1958). *Nature in American Literature*. Russel and Russel.

Foster, D. R., Thoreau, H. D. (1999). *Thoreau's Country: Journey through a Transformed Landscape*. Harvard University Press.

Goodman, R. (2015). *American Philosophy Before Pragmatism*. Oxford University Press.

Harding, W. (1959). *A Thoreau Handbook*. New York University Press.

Harding, W. (1982). *The Days of Henry Thoreau*. Princeton University Press.

Milder, R. (1995). *Reimagining Thoreau*. Cambridge University Press.

Taylor, B. P. (1994). Henry Thoreau, Nature, And American Democracy. *Journal of Social Philosophy*, 25, 46–64. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.1994.tb00304>.

Thoreau, H. D. (1863). *Excursions*. Ticknor and Fields.

Thoreau: political writings. (1996). Nancy L. Rosenblum (Ed.) Cambridge University Press.

Thoreau, H. D. (1906). *The writings of Henry David Thoreau in twenty volumes*. Houghton Mifflin Co.

Thoreau, H. D. (2020). *Walden, or Life in the Woods*. Ya. Strikha (Transl.). Tempora [in Ukraine]

Отримано редакцією журналу / Received: 01.12.23

Прорецензовано / Revised: 11.12.23

Схвалено до друку / Accepted: 18.12.23

Hanna LIEBIEDIEVA, PhD Student

ORCID ID: 0000-0003-2664-1132

e-mail: liebiedievahanna@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CONCEPT OF NATURE IN THE WORKS OF AMERICAN TRANSCENDENTALIST HENRY DAVID THOREAU

Background. This article reveals the understanding of the concept of nature in the works of the American philosopher Henry David Thoreau. Henry David Thoreau is an American philosopher, poet, essayist, naturalist and political activist. Together with Ralph Waldo Emerson, his friend and mentor, he is considered one of the founders of the transcendentalist movement. Transcendentalism was a powerful movement of American philosophy of the 19th century. It was characterized by focusing on the problem of human self-knowledge, human's returning to own essence, living in harmony with nature, as well as criticism of modern society and active abolitionism.

Methods. The article uses both general scientific methods and special methods, such as – the method of historical-philosophical reconstruction, which made it possible to reproduce the ideas of the American thinker, the hermeneutic method – for explaining individual positions of the philosopher. In addition, literary-critical methods were used, for the possibility of using various primary sources, and systematic method – to identify a systematized structure in the philosophical work of H. D. Thoreau.

Results. One of the main features of transcendentalism is a special interest in reflection on nature and a special approach to it. Thus, the concept of nature is present in most of H. D. Thoreau's works, and it is the central topic of his philosophical searches. The concept of nature in his works appears in different contexts, acquires different meanings. Thus, H. D. Thoreau talks about nature in the context of nature, in the context of poetic creativity, in his philosophical searches, in his vision of man and in his argumentation of his own political position. However, the different meanings that H. D. Thoreau attaches to the concept of nature do not contradict each other, but, on the contrary, complement and clarify his understanding of nature.

Conclusions. This article proposes to consider the use of the concept of nature by H. D. Thoreau in the following aspects:

1. Nature and science. Peculiarities of nature as a subject of scientific knowledge.
2. Nature and culture. The relationship between nature and culture through the relationship between "the wild" and society.
3. Nature and human. From naturalism to humanism. Nature as an inner essence of man and solitude with nature as a return to this essence.

Keywords: history of philosophy, concept of nature, Henry David Thoreau, transcendentalism, natural philosophy, American philosophy, philosophy of the 19th century.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.